

**КАЛАКУРА Я.С.,
РАФАЛЬСЬКИЙ О.О., ЮРІЙ М.Ф.**
УКРАЇНЬКА КУЛЬТУРА: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР. –
К.: ІПІЕНД ім. І.Ф.КУРАСА НАН УКРАЇНИ,
2015. – 496 с.

Однією з давніх традицій української історіографії, яка утвердилась із часів М.Максимовича, М.Костомарова, В.Антонюка, М.Грушевського, І.Крип'якевича та ін., є підвищена зацікавленість історією національної культури, її окремішністю та органічною близькістю і спорідненістю з європейською культурою. Ця традиція була частково перервана в радянську добу, коли під ідеологічним табу опинилося саме поняття «українська національна культура», а з її поля штучно видалялося все, що

пов'язане із самобутньою духовністю і християнськими цінностями. І тільки з відновленням державної незалежності України, в умовах принципово нової історіографічної ситуації почався якісно новий етап культурологічних досліджень, побачили світ п'ятитомна «Історія української культури», ґрунтовні праці В.Андрущенка, С.Безклубенка, І.Беґа, Ю.Богуцького, М.Жулинського, В.Кременя, М.Поповича, В.Шейка та ін., численні навчальні посібники. Ураховуючи ці напрацювання й нові або маловідомі джерельні свідчення, спираючись на цивілізаційне осмислення історії, автори рецензованої монографії – Я.С.Калакура (знаний історіограф і дослідник інтелектуальної історії), О.О.Рафальський (відомий фахівець у галузі етнонаціональних процесів і цивілізаційного трактування українського державотворення) та М.Ф.Юрій (авторитетний етнолог, автор глибоких досліджень із соціокультурної історії України) – поставили перед собою доволі амбітну мету: на основі цивілізаційного підходу дослідити провідні тенденції й закономірності зародження, становлення та розвитку української культури з найдавніших часів до сьогодні, подати теоретичне осмислення її цілісності, взаємодії зі світовими соціокультурними процесами. У ході реалізації цієї мети вони віддали пріоритет з'ясуванню історіософського розуміння взаємодії культури й цивілізації, виклали сучасне трактування національної культури як компонента української регіональної цивілізації на порубіжжі Схід – Захід.

Монографію створено на методологічному підґрунті цивілізаційного осмислення української культури як індикатора суспільного прогресу, вона базується на широкій та різноманітній джерельній базі, яка включає дві великих групи джерел: історіографічні й конкретно-історичні. Це дозволило заглибитись у витоки української культури, простежити зародження та найважливіші етапи розвитку, переконливо довести, що її контури, які склалися в межах етнічного простору українців, історично сформували унікальну спільноту – українську

територію, мову спілкування, звичаї, націю й політичну організацію – незалежну державу.

Відразу зазначимо, що праця має міждисциплінарний характер і побудована за проблемно-хронологічним принципом, що й дозволило досягнути механізм взаємодії та взаємовпливів цивілізації й культури, визначити магістральні напрями соціокультурного розвитку українського суспільства, його очищення від комплексів росоцентризму, малоросійства, совковості та шляхи досягнення цивілізаційного прогресу. Можна погодитися з думкою про те, що цивілізаційний підхід не тільки не виключає, а навпаки – передбачає комплексність і системність у застосуванні методів, способів, засобів дослідження, узятих з арсеналу як історичної науки, так і філософії, культурології, антропології, етнології, соціології, політології, психології, інших галузей знань, їх синтезу на міждисциплінарному рівні.

Архітектоніка книги (10 розділів, 45 підрозділів) підпорядкована досягненню української культури як цілості в історичному розвитку та просторово-часовому вимірі, а сама вона має теоретико-методологічну спрямованість із виокремленням відповідного підрозділу, безпосередньо присвяченого методології цивілізаційного пізнання (1.1). Автори виходять із того, що сьогодні потрібна нова методологія, а саме – цивілізаційна, спрямована на системний аналіз найбільшої цінності – людини як пріоритетного об'єкта і суб'єкта розвитку культури та цивілізаційного прогресу. Цю методологію вони виводять із концептуальних культурологічних підходів М.Вебера, Ф.Гізю, Г.Ріккєрта, Е.Кассієра, Е.Гуссерля, К.Юнга, А.Камю, із теоретичних надбань цивілізаційної теорії А.Тойнбі, О.Шпенглера, Е.Томпсона, П.Февра та ін. У праці запропоновано інтегрально-інституціональну парадигму методології, яка базується на пріоритеті цивілізаційного підходу з урахуванням деяких традиційних елементів, успадкованих із досвіду формаційного та інституційного трактування історичного процесу, але на новому теоретичному розумінні діалектики соціокультурних явищ, їх взаємодії з політикою, економікою та духовністю. В основу цієї парадигми покладено принципи холістичного (цілісного) сприйняття соціокультурного розвитку, циклічну модель динамічного поступу та інтегральної перспективи цивілізації. За нею локальне (українська цивілізація, українська культура) розглядається як органічна частина глобального (європейська і світові цивілізації та культури). Ураховувався й досвід сучасної західної культурології, концептуальні підходи постмодернізму, структуралізму, синергетики тощо. Принципове значення має те, що автори засвідчили розрив із марксистською методологією історичного матеріалізму та економічного детермінізму й неухильне відстоювання пріоритету духовного у відношенні до матеріального як ключового принципу цивілізаційного пізнання, що визнає особистість як домінуючу форму функціонування й еволюційного розвитку цивілізації та культури.

Монографія проникнута авторською концепцією сучасного розуміння самого поняття «українська культура» як складової світової культури і пріоритетного фактора українського цивілізаційного прогресу, обґрунтуванням місця культурного ландшафту України в європейському та світовому

культурному просторі. Культура виступає організованим досвідом усієї попередньої історії, який акумулює втілення людських здібностей і можливостей, результати рефлексії людей, їх творчості, закладає фундамент подальших зусиль. Інтегральний образ культури, її сутність розглядається шляхом аналізу єдності двох взаємозв'язаних полюсів: з одного боку, культура – найцінніше багатство всього людства, невіддільне від нього як суб'єкта творення, збереження, відтворення та збагачення культурних надбань, а з іншого – вона завжди національна й особистісна. Культура – найбільший скарб кожної нації, включаючи й українську, інтелектуальний потенціал кожної особистості, який створюється діяльністю людини та суспільства, має соціальне призначення і світоглядний характер.

Належну увагу звернуто на давність витоків і сакральність української культури, на роль міфологічного мислення українців та народність давньоукраїнської культури, розкрито рубіжне значення зародження писемності, християнізації Русі-України як культурно-цивілізаційного повороту, книгодрукування, вплив духовних цінностей епохи Ренесансу і Просвітництва на формування духовного світу України як чинника становлення української нації, роль творчості Т.Шевченка у кристалізації національної ідеї, в утвердженні ідентичності та соборності українства, розкрито значення Української революції і державотворчих процесів 1917–1921 рр. у культурно-цивілізаційному виборі українського народу, розвінчано нелюдську політику тоталітаризму у сфері культури. У монографії проаналізовано психологічні травми та руйнівні наслідки антигуманної природи імперської політики тоталітарних режимів, сталінських репресій, голодоморів і воєнничого атеїзму для української культури, показано спротив радянському тоталітаризму з боку культурного шістдесятництва та дисидентства.

Цілком виправдано те, що левове місце у книзі відведено розвитку культури в умовах незалежності України, пострадянським трансформаційним та євроінтеграційним процесам, окреслено культурологічний вимір Майдану й Революції гідності, показано форми спротиву російській культурній, медійній і духовній експансії, парадигмі «російського світу». Автори не оминули того факту, що українська культура опинилася в епіцентрі неоголошеної війни Росії проти України. На тлі окупації й анексії Криму, інспірування, спонсування терористично-сепаратистського руху на тимчасово неконтрольованій частині Донецької та Луганської областей ще зрозумілішим стає, що йдеться не тільки про ігнорування Москвою основоположних принципів міжнародного права, брутальне втручання у внутрішні справи суверенної держави, але й про зіткнення двох цивілізаційних виборів, двох культур, світоглядів і ціннісних орієнтирів, добра та зла. Дослідники наголошують, що на фоні цього зіткнення необхідний захист культурних цінностей України від російської неоекспансії та агресії, збереження і примноження самобутності української культури в контексті цивілізаційного вибору українства, його підтримки з боку європейської та світової співдружності.

У дослідженні наведено численні факти динамічних змін у різних сферах культурного життя, зростання ролі культури як духовного фундаменту

державної політики, основи моральних норм і цінностей у демократизації та модернізації українського суспільства. Показано процес адаптації культури до інформаційно-комунікаційних викликів, формування принципово нового культурного середовища, а це означає, що дедалі пріоритетнішим завданням держави стає збереження культурної самобутності українського народу, його культурно-духовних надбань, створення сприятливих умов для доступу до них.

Наскрізна ідея монографії – обґрунтування неухильного підвищення ролі антропологічного, тобто людського фактора суспільного прогресу, місії людини як творця культури і її найголовнішого продукту, дедалі повнішого розкриття інтелектуальної індивідуальності та неповторності кожної особистості, її гармонійності й цілісності. Автори наголошують, що світ людини, її духовності – це, насамперед, світ культури, який акумулює у собі систему цінностей, норм та інститутів освіти, науки, мистецтва, а через цінності відбувається регуляція людської діяльності в усіх сферах суспільного життя. Людина – ключова ланка у взаємодії культури й цивілізації. Остання віддзеркалює поступ людства у царині культури у широкому розумінні цього слова, виступає як певна стадія організації та змісту культурного, соціального, економічного, політичного й духовного життя.

У розлогіх висновках наголошується, що українська культура – це сукупність духовних і матеріальних цінностей, створених різними поколіннями українського народу впродовж безперервної його історії – від найдавніших часів до сучасності, форма організації життя й діяльності людей. Вона органічно символізує та ніби продовжує рідкісну красу української природи, створює разом із нею унікальне середовище й неповторний космос, а природа, своєю чергою, активно впливає на формування ментальності, національного характеру, психології українців. Основу їх національної культури становить тісно зв'язана з етнічною територією і природою народна культура, повсякдення, усна народна творчість, на базі яких сформувалася професійна наука, освіта, література, високе мистецтво, архітектура тощо. Українська культура символізує самобутній образ української нації, її унікальне мовомислення, неповторне світовідчуття, світогляд, ментальність, духовність, моральні, етичні, естетичні, мистецькі, релігійні та інші цінності. Попри регіональну розмаїтість української культури, її локалізацію як на матірній землі, так і в діаспорі, вона виступає як цілісність, утілює соборність українського народу й держави, отримує міжнародне визнання як складова української та світової цивілізацій. Культура, її духовний сегмент тісно пов'язані з релігією, із високими християнськими цінностями й заповідями. Християнство, його світоглядні орієнтири справляють смислороджувальний вплив на культуру та на поведінку людей.

Проведене дослідження засвідчило, що цивілізаційний підхід до пізнання історії української культури дозволяє повніше й органічніше вбудувати її в інтер'єр європейського і світового культурного процесу та на цій основі виводити не тільки закономірності, провідні тенденції її розвитку, але й виносити повчальні уроки, насамперед щодо шанобливого, дбайливого ставлення до надбань національної культури, критичного засвоєння здобутків інших народів.

Належно оцінюючи рецензовану працю, яка, безумовно, має інноваційний, системний і підсумовуючий характер, вважаємо за доцільне висловити деякі зауваження й звернути увагу на низку вузьких місць, дискусійних положень та прогалин. Цілком правильно трактуючи українську культуру не лише як культурно-духовні надбання української нації, але й інших етнічних груп, котрі проживають на теренах нашої країни, автори, на жаль, недостатньо залучили конкретно-історичні матеріали про внесок представників польської, російської, єврейської, грецької, інших меншин, а також кримськотатарського народу у скарбницю української культури. Фрагментарно представлено культурну самобутність етнографічних груп українства (слобожанців, волинян, подолан, гуцулів, бойків, русинів та ін.). У ряді місць соціокультурні процеси розглядаються на межі з проблемами української ментальності, однак цей аспект із погляду цивілізаційного розуміння культури заслуговує ґрунтовнішого висвітлення. Більшої конкретизації варте з'ясування сутності сучасних західних цивілізаційних стандартів у сфері культури і шляхів їх досягнення, а не лише адаптації до них (с.478–480). Трапляються й друкарські огріхи, як, наприклад, радянсько-український «пролетаріат» замість «пролеткульт» (с.346).

Підсумовуючи, усе ж маємо підстави стверджувати, що українська історіографія, культурологія та етнологія збагатилися цінним дослідженням української культури системного характеру, в якому з урахуванням найновіших надбань історіографії, методології цивілізаційного пізнання й на основі оприлюднених і маловідомих джерел, їх нового прочитання та інтерпретації досліджено провідні тенденції, закономірності зародження, становлення, розвитку української культури з найдавніших часів до сьогодення, частково заповнено наявні прогалини й недостатньо вивчені аспекти, сформульовано пропозиції стосовно подальших студій. Немає сумніву в тому, що книгу з інтересом сприймуть як дослідники та викладачі історії, філософії, культурології, політології, етнології, учителі, аспіранти, студенти, так і всі, хто цікавиться історією української культури, методологією її цивілізаційного пізнання.

В.І.Наулко (Київ)